

АЖАЛАЙ ТУГ

2021 оной мартын 26

№ 6 (4070)

1965 онһоо гарана

нонин

«Захааминай малшад – нютагай баялиг»

«Захааминай малшад – нютагай баялиг» гэхэн түсэл Захааминай аймагта бэелүүлэгдэрээр. Энэ түсэлэй гол шухала зорилгонь хадаа урда сагуудта байһан хүдөөгэй малшад хангалта хэргээлгэ болоно.

Дэлгэр, Далахай

Энэ бүридүүлгын хангалта, хүдөө газарта үхэр малаа харууһалаад ажаһуудаг зондо ямаршье сагта хэрэгтэй байдагынь ойлгосотой. Юундэб гэхэдэ, холын ажахынуудһаа эдэе хоолоошье абаашахаа ерэхэдэнь зарим зондо хүндэ байдаг бшуу. Гансаһье эдэе хоол хэрэгтэй бэшэ, хүн зондо бэсынгээ тамирай байдал шалгажа байха хэрэгтэй. Тиимэхээ мүнөө жэл баһал Зэдэ,

Хуурлиг, Оронгодой, Тутхалта, Сэхир ябажа, гурбан үдэрэй туршада мэргэжэлтэд хэдэн ажахынуудай дэргэдэ уулзалгануудыс үнгэргэбэ. Санагын, Утаатын, Далахайн малшад хангалта байрануудаар ябаба. Врач-узист Дарима Борисовна Бандеева, эмшэн Юлия Амаржаргаловна Найданова ЭКГ аппараттай, эмшэн Дарима Шойжиповна Тарбаева хүнүүдыс үзэжэ, анализ абаба. Энэ

ажамидаралай шухала асуудалнуудһаа гадуур, бүридүүлгын хангалтаар Захаамин хотын, Дүтэлүүр нютагай ба П.И. Чайковскийн колледжын оюутад ябалсажа, артистнар концерт-наадануудыс харуулаа. Хорло Базаровна Цыденова буряад хэлэнэй мэдэсэ шалгажа, һонирхолтой «Сүлхөөб» гэжэ наада үнгэргэбэ. Эндэ Станислав Банзаракцаев, Нина Цыренова, Жамсо Цы-

«Сүлхөөб» нааданда хабаадагшад

биков, Байгалма Садаева, Артем Цыренов, Валерий Доржиев, Намидма Шагдунова, Алик Доржиев, Гэрэлма Гонжитова, Евдокия Доржиева, Дмитрий Доржиев, Жаргалма Доржиева гэгшэд илажа гараба. Баһал «Дартс» гэһэн наадан үнгэргэгдэбэ. Эндэ эгээ мэргэнүүд: Дмитрий Доржиев, Алик Доржиев, Дампил Доносов, Аюна Шагдунова, Намигма Шагдунова, Доржо-Ханда Цыбикова, Сэсэгма Будасва, Станислав Банзаракцаев, Борис Данжалов, Александр Доржиев, Тимур Тарбаев, Баяржап Цыренов, Аюна Доржиева, Ида Доржиева, Жаргалма

Доржиева. Ветеринарна албанай эмшэн Булат Анатольевич Бандеев ябалсажа, малай аюултай үбшэнүүдһээ һэргылхэ тухай хүдөөгөөрхиндэ хөөрөжэ, мал эмнэдэг хэрэгтэй эмүүдые дурадхаа. Россиин холбооной уласай МВД таһагай хүдэлмэрилэгшэ Саян Евгеньевич Бадмаев ябалсаа. Хүдөө ажахын таһагай залуу ажалшан Борис Амгаланович Норбоев ябажа, уулзалгануудта хабаадаба. Баһал элдэб хэрэгтэй проектнууд тухай хөөрөжэ үгэбэ. Хүдөөгэй ажахынуудай малшадтай хөөрөлдөөнэй дүнгүүдээр шу-

хала шийдхэгдээгүй асуудалнууд гаража ерһэн байна. Жэшээн, зайн галаар хангалтын талаар олон асуудалнууд табигдана. Урда Хужирай малшан Аюр Мэлсович Цынгенов баһал хабаадажа, зунай сагта юундэ зайн галаар хангалта болуулагдана гэжэ асуудал табиба. Энэ асуудалаар заһабарилгын хүдэлмэри үнгэргэгдэхөөр хараалагдана. Далахайн, Утаатын, Санагын ажахынуудай хүтэлбэрилэгшэд эдэбхитэй хабаадаа. Хүдөөгэй малшадта литэнүүд, гар бэлэгүүд баригдаа.

Дэнцэма ДОНОЕВА,
манай корр.

Буряадай элитэ ирагуу найрагша Мэлс Самбуевай 80 жэлэй ойдо

«Мүнөөдөр бидэ Улаан-Үдэе зорижо ерээбди. Нютагайнгаа эрхим хүбүүдэй нэгэн, элитэ поэт Мэлс Самбуевай 80 жэлэй ойн баярай хэмжээ ябуулгануудые түгэсхэжэ, буряад поэзиин эрхим түлөөлэгшэдтэ, поэдэй нэрэмжэтэ шангай түлөө тэмсээнэй илагшадта баярай оршондо шагналын барюулхамнай», – гэжэ Захааминай уран зохёолшодой «Уран Дүшэ» нэгэдэлэй хүтэлбэрилэгшэ Санжай-Ханда Дармаева эхилбэ.

Үнгэрһэн жэлдэ эхилһэн энэ тэмсээндэ 17 хүн хабаадажа, уран зохёолнуудаа эльгээгээ: Жалсан Дондиков, Очир Нурбаев, Валерий Цыбиков, Амгалан Будаев, Юлия Дампилова, Цырен-Ханда Нохорова гэгшэд Улаан-Үдэһөө; Елена Цыбикжапова – Түнхэнһөө; Ринчин-Доржо Санданов – Яруунаһаа, Зоя Цыдемпилова – Камчаткаһаа; Солбон Аюшесев – Гусино-озёрск хотоһоо; Борис Дамбаев, Арюна Бадмажапова – Зэдэһээ; Борис Гармаев, Бимбажап Раднаева, Бадма-Ханда Доржиева, Сэсэгма Гармаева, Рэгзэма Шагдурова – Захааминһаа хабаадаа. Тэдэнэй уран бүтээлнүүдые Буряадай арадай поэт Николай Шабасев, «Байгал» сэдхүүлэй харюусалгата секретарь Надежда Шагдурова, «Уран Дүшэ» нэгэдэлэй түрүүлэгшэ, Мэлс Самбуевай нэрэмжэтэ шангай түрүүшын лауреат Санжай-Ханда Дармаева гурбан шүүгшэд сэгнээ.

– Арбан долоон ирагуу найрагшадай уран зохёолнуудһаа Амгалан Будаев, Арюна Бадмажапова, Елена Цыбикжапова, Солбон

Аюшесев гэгшэдэй шүлэгүүд удха түгэлдэр, уран нарин байгуулгатай, тодо буряад торгон хэлэтэй, түгэс болбосорһон шанартай гэжэ элирүүлээбди. Эдэ уран шүлэгшэдэй зохёохы замынь үнинэй мэдээжэ болонхой, нэрэ солонь үргэн олон уншагшадта мэдээжэ, шэхэндэ нэгэнтэ бэшэ дуулдаһан, хэблэлдэ уншагдаһан байна, – гэжэ Санжай-Ханда Дармаева мэдүүлбэ.

Шүлэгшэдэй өөһэдэдын юртэмсэ гэжэ байдаг, нюураараа танил бэшэһы һаа, уран зохёолнуудайнгаа ирагуу мүнүүдээр бултадаа танил

байдаг ааб даа. Тэдэнэр хэмнай хаана юу бэшэжэрхёоб, ямар шэнэ бүтээлнүүдтэйб гэжэ адаглаһан, хараһан, уншаһан байдаг.

Жэшээлэн хэлэхэдэ, Амгалан Будаевай «Захья» гэжэ зохёол шэнжэлхэдэ, тэрэ шэнэ янзын байгуулгатай, 21 хубиһаа бүридэнхэй. Нэгэдэ-хинь нэгэ мүрһөө эхилээд лэ, мүр мүрһөөнь шатанууд болон, урган бадарна. Эдэ угаа зохидоор таарууһан 21 мүр соогоо Амгалан ажабайдалай бүхы талыс, залиршагүй инаг дура, үзэсхэлэн байгаалия харуулаад, түрэл буряад хэлээс магтан дуу-

лажа, дангина басагадаа, хатан эхэнэрнүүдээ 21 Дара эхэнүүдэй гэрэлтэ дүрэтэй сасуулна.

Энэ ирагуу найрагшамнай **3-дахи хуурида** гаража, найман мянган түхэригэй шанда хүртэбэ.

Залуу шүлэгшэн Арюна Бадмажапова онсо һонин харасатай, хурса бодолтойгоороо илгарна. Ажабайдалай элдэб талые бодомжолходоо, үлүү олон үгэнүүдые үрингүй, тоб байтар өөрын оншотой үгэнүүдээр тодорхойлно. Сэдьхэлэйнгээ доторой байдалые тон элээр харуулжа шадана. Тиимэхээ хэнтэйшье адли бэшэ. Залуухан аад, даамай бодолтой, хурса хэлэтэй, тиимэхээ онсо шухала зохёолнуудые найруулдаг Арюна Бадмажаповада шангай **хоёрдохи хуури** олгогдоо.

– Үнинэй мэдээжэ сэдхүүлшэн, ирагуу найрагша, Захааминай Үлэгшэн нютаг тоонтотой, мүнөө Гусино-озёрск хотодо ажаһуудаг, ГРЭС-эй хэблэлэй албанда ажалладаг. Солбон Аюшеев уран гоё ёһотой торгон буряад хэлээр зохёолнуудаа бэшэдэг. Удха түгэс, өөрын онсо уянгатай, уран шүлэгэй далита хүлэгые эзэлэн хазаарлажа, юртэмсын зулайгаар хийдхүүлжэ, үндэр дээрэ үргэнхэй. Пүүлэй үедэ Солбон Аюшеев бүри эршэмтэйгээр бэшэжэ, шэнэ сагай эрхээр шүлэгүүдээ Интернет-сүлжээндэ үргэнөөр табидаг болонхой. Иигэжэ буряад уран шүлэгэй юртэмсэдэ шэнэ хүсэтэ худал, долги нэ-

мэжэ байнхай. Энэл ирагуу найрагшамнай **илажа гараал даа**, – гэжэ Санжай-Ханда Дармаевагай сонсохоодо, Мэлс Самбуевай түрэл гаралнуудай зүгһөө ахынь басаган Соёлма Дашанимаевна Бадмацыренова урда гаража, найхан зугаа дэлгээ:

– Мэлс Самбуевай аха дүүнэрэй зүгһөө сугларһан таанадтаа Сагаан харын амар мэндые хүргэнэб! Сагаан харамнай сэлмэжэ, сагаан эдсэмнай дэлгэржэ, найхан зугаамнай хөөрөжэ, ирагуу шүлэгүүд эдэлжэл байг! Элитэ уран шүлэгшэ Мэлс Самбуевай түрэхөөр 80 жэлэй ойдо зорюулагдаһан уласхоорондын зохёохы урилдаас эдэбхитэйгээр үнгэргэһэн Санжай-Ханда Долгоржаповнада, Николай Чимитовичтэ, Надежда Доржиевнада, Солбон Дмитриевичтэ баяраа мэдүүлнэбди.

Мэлс Самбуевай түрэл гаралнуудай зүгһөө бүлэ дүүнь Виктор Цыренович Жалсанов илагшадта Баярай бэшэг, шангуудые барюулаа.

БАРИМТА

Мэлс Самбуевай нэрэмжэтэ шан Санага нютагһаа гарбалтай, тэрэ үедэ Захааминай аймагай ахамад врачар хүдэлжэ байһан, Мэлс Самбуевай ирагуу найруулгануудта аргагүй дуратай, эхилэн бэшээшэдые үргэхэ, дэмжэхэ дээдын һанал бодолтой Борис Васильевич Бандсеев байгуулан юм. 1993 ондо Буряадай залуу уран зохёолшодой, эхилэн бэшэгшэдэй 15-дахи конференциин

дүнгүүдээр түрүүшын шан Санжай-Ханда Дармаевада олгогдоо һэн. Тэрэ үедэ 1000 түхэригэй шан горитойхон байһан. Хоёрдохи шанда 16-дахи конференцидэ Яруунын Сандан Цыбиков хүртөө. 3-дахи шанда Ехэ Сахирай Николай Соктоев 2003 ондо хүртөө, 4-дэхи шангые 2010 ондо Мэлын Дарима Дулмаева абажа шадаа. Тиихэдэ шангай хажуугаар арадай дархан Анатолий Цыденовэй бүтээһэн урлал – буряад поэзиин хүлдэ хүлэг барюулагдаһан юм. 5-дахи урилдаан уласхоорондын хэмжээндэ гаража, тэрэ шанда Монголой Уран зохёолшодой холбооной гэшүүн, мэдээжэ ирагуу найрагша, Хэнтэй аймагай Дадал сомоной харьяатан Хэнтэйн Батхүү Захааминай аймагай 90 жэлэй ойн баярай ехэ найрта хүртэһэн юм. Тиихэдэ үшөө Батхүүдэ Леонид Бабаевай бүтээһэн сууха хуур барюулагдаа һэн. Ямаршье үедэ аймагай толгойлогшоноор: Владимир Соктоев, Виктор Аюшеев, Сергей Гонжитов дэмжээ. Энэ болотор нэгэл илагшые шагнадаг һаа, 6-дахи шангые тогтооходоо, Мэлс Самбуевай түрэл гаралнууд, дүтын хамаатан эблэржэ, буян үйлэдэлгын «Нэгэдэл» жаса дэмжэжэ, шангай гурбан хуури тогтоогоо: 3-дахи хуури – 8 мянган түхэриг, 2-дохи хуури – 12 мянга болон илагшада 20 мянган түхэриг барюулагдаха.

Сэнгэ РИНЧИНОВ

Хатуу сэдхэлтэй хүн

Манай гүрэн 2020 ондо Агуухэ Илалтын 75 жэлэй ойн баяр тэмдэглээ.

Олон сэрэгшэдэй ами наһа таһалһан, олон үхибүүдые үншэрүүлһэн, хоохон нойтоор ябуулһан, уйдхар гашуудалаар дэлгэрһэн саг бүхы гүрэн дотор байгаа. Тэрэ үеын үхибүүдэй нэгэн. Хухараагүй сэдхэлтэй хүн – Аршанова Долгор-Цырен Данзановна.

Дайнай үедэ үхибүүн байхадаа, хайшан гэжэ эрэ болоо бэлэйт гэжэ нурабал, хүгшэшүүл дуратайгаар хөөрөжэ үгэдэг. Бидэ (Аюна Владимировна, «Журавлёнок» хүүгэдэй сэсэрлигэй даагша, Цырен-Дулма Ринчиновна – методист) Долгор-Цырен төөбиин 90-наһанай ойн баярта уулзажа хөөрөлдөө бэлэйбди. Долгор-Цырен Данзановна иигэжэ хөөрөбэ: «Багаһаань хойшо манай үе элдэб ушар үзөөбди даа. Гомдолой үедэ, НКВД Санага ерээд лэ, уладыш абаад ябашаха байһым. 1937 оной намар Г.М. Семёновто туһа хүргэжэ байнаш гээд, баабайемнай абаад ябаа. Тэрэшни сагаантануудай атаман байгаа бэлэй.

Хүмүүжүүлэгшэ Т.С. Жамсуева, Д-Ц.Д. Аршанова

Хойто жэлдэнь манай эжы Башлеева Дулма, тиихэдэ Бундашинова Хорло ба Жамса Цыренова хоёрые үхибүүдээрэнь ссылхэдэ хяа намнуулхадаа: үхэр малаа, эд бараагаа булялгаа. Тиигээд тэргэ морёо хүллөөд, нэгэ хэды эд бараа абаад, Санагаһаань хойно хойноһоонь жэгдэ харгыгаар мордоо хэмди. Эжынэрнай харгыдаа дуу дуулажа ябадаг хэн. Тэрэ сагта, наран халуунаар шараа бэлэй, ёһоороо жаргамаар байгаа бэлэй. Саашадаа иигээд лэ дулаа-

ниие үзөөд ябаһайб даа гэжэ зугаалдадаг хэмди. Сахир одоошье хүрэжэ ерээбди. Сомоной ноён маниие хайнаар угтажа, нэгэ гэртэ сайлуулаад, хоннуулаа. Пайн хүн байгаа бэлэй. Үглөөдэрынь Санагадаа бусэгты гэхэдэнь, бидэнэр гэдэргээ ябахаар морин тэргээ түхөөрөөбди. Бэшыемнай Хориин аймаг сүлэлгэдэ эльгээгээ. Юундэшьеб даа эжымнай уруу дуруу ябаа хэн. Хайшан гэжэ мэдэхэбши даа, тэрэ үедэ үхибүүд байгаа бэлэйбди. Хожо-

мынь Санагаархиднай хөөрэлдэгшэ хэн: «Эдээнэйш эсэгэнь алуулаа, тиигээд эжынь үхибүүдээрээ Санага нютагаа бусаа бэлэй». Гэртээ бусахадамнай юуншые үгы байгаа. Ойрхи аха дүүнэрэмнай жаа-жаагаар эд бараа үгэжэ туһалаа бэлэй. Юһэн наһатай байхадамни, эбиимни намайе нэгэ хайн айлда хүдөө мал дээрэ эльгээгээ бэлэй. Би өөрөө хайнда орохоо, бүхы юумыень хэхэдэмни «бэрхэш даа» гэжэ магтаха. Хүйтэн боложо эхилээ. Тэрэ намарай хүйтэн сагта гуталшые үгы байгаа даа. Үхэр малаа харюулжа ябахадаа, нүсэгэнь хүлөө үхэрэй халуун шабааһан соо гэшхээд байгша бэлэйб. Гоё дулаан байха даа. Зай тиигээд үдэр, һара, жэлнүүд үнгэрөө бэлэй.

1941 ондо, дайн эхилээ гээд, эрэшүүлыемнай военкомат татаа хэн. Тэрэ үедэ бэрэшые хүндэшэг болоо. Нэгэ үхэртэй байхабди, сомоноймнай ноён ябаад дайлажал байха: «мяха, тоһо фронтодо эльгээхэ, юутэй байнат, үгэгты гээд», бүхы хүнэг соомнай хараха юм хэн. Ринчин дүү хүбүүтэйгээ загаһа баряад, нэгэ үдэр гэртээ ороод байхадамнай булягаа хэн. Тиигээшые һаа, үлэн хооһоор

байгаагүйбди даа. Тайгамнай маниие, алишые сагта абараа даа. Зун болоходонь халыар, мандир, тиихэдэ нэрһэ, алирһа түүдэг байгаабди. Эрэшүүлэмнай хүдөө газараар, ангууриин талаар олзотой, һамар элбэгээр суглуулжа, мандаа хубаалсадаг байгаа ха юм.

Пургуулида ябахадаа, бэрхээр һурадаг хэм. Нэгэ багшамнай үхибүүдээ суглуулаад, ухаатайгаар хэлээ хэн: «Аха абанарынгаа фронтодо ошоод муу яһатаниие даража байхадань, таанадни номоо хайнаар үзөөд, эрдэмтэй боложо дайнай гал түймэр үзэнгүй ябыт даа. Ухаатайгаар эбээ олобол – дэлхэй дээрэ дайн юрэдөөшые болохогүй», – гээ бэлэй. Байгаалдаа багшанар, хэниие һананабиб гэхэдэ: Дора Дамчеевна, Надежда Батусевна, Монгол Шагдурович, үшөө хэн хэм даа, Гажеев гээд багша байгаа, тиихэдэ томо үхибүүд ехээр айдаг бэлэй. Хэшээлдээ хожомдоо болбол, бээ нюугаад ородог бэлэй. Директоромнай – Лаврентьев Данил Васильевич гээд байгаа. Эрхүүгэй хүн, үндэр хайхан хэн. Нэгэ хабарай үедэ, Субудитэйгээ дуһаа мүльһэ хүхэжэ байхадамнай: «басагад орогты даа намда» гээд, директор-

скэ соогоо оруулаа юм. Хоюуландамнай хэлээ: «хүйтэн дуһаа мүльһэ юундэ хүхэнэбтэ? хоолой хотоороо хүйтэ абахатнай ха юм, үхибүүтэй болохот хожом, бү тиигты заа гү?!» – гэжэ хэлээ бэлэй. Бидэшни заа-заа гээд, гүйдэжэ гараад, бэе бээ хараад энсэлдээбди даа. Хайшан гээд бидэ заахан үхибүүд байгаад, үшөө үхибүүтэй болошохым бибди. Тэрэ сагта хургуулида ябахадамнай, номшые, дэбтэршые, карандаш ручкашые хомор байгаа бэлэй. Би хайханаар, оролдосотойгоор үзэгүүдээ бэшэдэг байгааб. Багшамни нэгэ хэлээ бэлэй: немецкээр тоогоо мэдэхээрээ Санжайдаа туһалал даа. Бинь гэртээшээ ябахадаа «айн», «цвай» гүүлэгшэ байгааб. «Шиим юундэ немец хэлэ үзэхэ гэжэ оролдонош? Манай хэлэн бэшэ ха юм» – гээд урдаһаам харадаг байһым. Тиигээшые һаа дуратай дура үгыгөөр дабтагша хэн. Гэртэһэнь хургуулидаа үглөөгүүр 5 сагта гардаг байгаабди, тиигээд хахад үдэр болотор байхадамнай шэнгэн аарса, мүндэгэр хартаабха үгэдэг хэн. Тэрэ сагта юумэн хомор лэ байгаа. Ябаад лэ, һурадаг байгаа хэмди. Би табадахи класс дүүргээд, дүү хүбүүгээ хургахын

түлөө, хаалишанаар хүдэлжэ эхилээб. Тиигээд тэндэһэнь: хү, тоһоо асарагша байгаа гэртээ. Хөөрхыш даа, юухэнээшье суглуулдаг хэмбиб да. Мүнөө ханахадам эбиимни, эгэшэмни, дүүмни гээд, ханаа зобохо байһымдаа.

– Хэзээ Баянголдо ерээбтэ, хэды жэл эндэ ажаһуужа байнат?

«1947 ондо Загарайда модо бэлдэхэ гээд, залуушуулые абажа байхадань, мундуутай хадаа ябашооб. Мүнгэниин хайн байгаа, 2-3 метр бүд үгэхэ байгаа. Аха дүүнэртээ, тэндэһэнь ерээд, бүдөө тараадаг бэлэйб. Нэгэ мэдэхэдэм 30 метр болошоод байгаа.

1949 ондо Ёнгорбойдо ГРП-дэ, хүйтэн уһанда «алта» угаажа байгаа. Залуу байхада үбдэхэ байхые мэдэхэ бэшэш.

1952 ондо Лайжит эгэшэмни малай доктор болоод Сахирта хүдэлжэ байгаа, хадамда гараад, үхибүүтэй болоо. Ерыштаа гэхэдэнь, хажуудань байхадаа, ойр зура магазинда оёор угааха болооб.

1955 ондо Баянголдо барилга болохонь гэхэдэнь, би ерээб. Больница барилсажа байха үедөө, Дабаа нүхэртээ танилсаад айл болообди. Пүүлдэнь пекарнида хүдэлөөб: схээр гурилыш

эдьхэхэ байгаабди, хүн зондо томо-томо талха баряад гаргаабди. Үнэрын хэлэхэ гүт – жаргалайм эхин болохым ха.

Хани болоһон Дабаа нүхэртэйгөө хэдэ дахин өөрын үхибүү алдаһан хүнүүдэбди. Тиигээд Гармажап хүбүү уһан нарайһаань үргэжэ абаад, эрэ болгоһондоо схэ баяртайб. Мүнөө болоходо, энэ наһанайм намар дээрэ, бэрхээр гэрэй ажал даагаад, тиихэдэ намда бэрэ тухатай байна.

Хөөрөө хоорондоо Долгор-Цырен төөбие хаража, шагнажа байхада, али гоёор, тэнхээтэйгээр, дуратайгаар, энэбхилэн өөр тухайгаа хөөрэнэ гээшэб. Одоол, залуудаа ябаһан үень, бүхөөр ханаандань ханагдаад байна ха. Хэдышье хүндэ хүшэр сагые гаталаашье хаа, муу үгөөр хэлэнэгүйл даа. Иимэ хайхан сэдхэлтэй хүн үндэр наһа дабажа ябаналдаа. Хүгшэрөөшье хаа нютагай суглаа наанданда мүн лэ урилгатай байдаг. Холо ойрын түрэн найрта, нүхэдэйнгөө ойн баярта ханхинасар үрээл тогтоодогшье, урданайнгаа дуунуудые хонгёогоор дууладаг. Эгээ дуратай дууниинь «Аба эжыдээ» болоно.

Ардаг борьем

түргэнише

Арань үзэхөө

яагаа юм бэ?

Арбаадхан наһанайм

жаргалье

Абам үзэхөө

яагаа юм даа?

Хангал борьем

түргэнише

Хаданиинь үзэхөө

яагаа юм бэ?

Хорёодхон наһанайм

жаргалье

Хоюулан үзэхөө

яагаа юм даа?

Бидэ, Баянголой хүүгэдэй сэсэрлигэй ажалшад үндэр наһатай Долгор-Цырен төөбиигөө, ханшаг сагаан хүгшэнөө хүндэлжэ: майн 9, октябрийн 1, Сагаалганда ерээд уулзаад, үрээлээ үлхэжэ, заяагаа залгажа ябадагбди.

Наранай туяадал,

Нарын толондол.

Шүүдэрэй дуһалдал,

Аадарай холонгодол.

Аршаан булагтал,

Худагай уһандал.

Найхан үгэтэй,

найхан ханаатай,

Найхан байдалтай

төөбиидөө

Зол жаргалье

үрээлэбди!

Долгор Цырен төөбиин үгые халхинда хийдхүүлэнгүй, уһанда урадхуулангүй, газарта булангүй, танай анхаралда бэшэбэб.

Ц-Д.Р. РАМПИЛОВА,

Баянголой «Журавлёнок» хүүгэдэй сэсэрлигэй методист.

Хэрмэндэ агналга

(Үргэлжэлэл)

Буунай тобшын хүрэхэ болоходо Александр трассер бумаар буудаж мэдэбэ. Тэрэ хоёр турагууд бүри наашаа гүйлдөөд, иишэ тиишээ хараашалданад. Дахин Александр буудахадаа бугын урда нэгэ хүл хуха тудад хэн. Би нохой баряад байханаа тэрэнээ табихадамни нохойнууд гангиналдаад, турагай доошоо гүйхэн зүг баряад хийдэн ошоо хэн. Нэгэ хэды болоод, тээ дорохоно нохойнууд эбтэй хусаба. Бидэ хоёрой нохойн хусажа байхан газарта ерэхэдэ, буга нэгэ ехэ хүльбы адха шулуун соо орошоод, арбагар эбэртэй толгойгоо хэжэржэ байгаа хэн. Александр томо буугайнгаа homo гамнажа, намайгаа «малик» буугаараа буудалши гэбэ. Би бугын шэхэнэй үзүүр баряад гурба дахин буудахам, буга толгойгоо хэжэрээд унахал юм бэшэ. Госпромхозой «Стометровка» ехэ сохисо муу буу хэн. Дахяад нэгэ бага дүтэ болоод, буудахам буга дурата

дурагуй унахан болоо. Тэндээ байтарнай харанхы боложо, бидэ гурбан доторын гаргажа хаяад, годонуудын мулталжа шулуун доро хээд, отогтоо ерээ хэмди. Үглөөдэрын Юра бидэ хоёр бугын сула мяха мулталжа асархаа ошоо хэмди. Нүгөө хоёрнай булгаа бэдэрхээ ябаа хэн. Тэрэ үдэрөө оройхоно булга отогтоо сугларжа, үглөөдэрэй түсэб табивабди. Нуртын нарин ошохоор шийдээбди. Нохойнууд ехэ садхалан тэнхээтэй ябадаг болоо хэн. Юундэб гэхэдэ, Юра бидэ хоёр тэрэ алахан бугын загахан мяха ба

гуянууднаа бэшэ мяха шулажа нохойнуудтаа асараабди. Үглөөдэрын бидэ Наринай урда ара соошоо нэгэ булга модоной үндэһэн дорошоо угтажа гаргаад баряа хэмди. Ехэ-Наринай Түнхэнэй ангуушадай мухарта ерэхэдэмнай, тэндэ нэгэ тазаар дүүрэн загахан дабхалаатай байгаа. Холохоно хирэ-хирэ болоод юумэ тэһэлхэ абьяан гаража байгаа хэн. Бидэ загаһа хүнүүд тэһэлнэ гэжэ бараглаа хэмди. Теэд тэдэнэр ямар зон ябаа юм гэжэ, ойлгожо ядаад саашаа түргэн мордообди. Түнхэнэй штатна

ангуушад юм гү, али егерьнүүд ябахым гү? Юрын загаһа абая гэхэдэ, Александр Дэмбэрэн хоёр хаягты мэдэгдэхэбди гэлдэбэ. Доошоо уһа зайгаад ябахадамнай уһанай сээлинүүдэй оёрой шулуунууд элихэнэ сайража ялайһан, загаһа динамит хаяжа тэһэлһэн тэмдэг байба.

Наринаа уруудажа ябатарнай турагуудай голоор эдэлһэн мүнүүд үзэгдөө. Нохойнуудшыс үгы болошоһон байгаа. Бидэ нохойнууд турагуудыс намнажа ябаа гэжэ ойлгоод, шагнаархажа ябаа һэмди. Нэгэ хэды соо ябатарнай холошог нохойнуудай хусалдаха абьяан һулаханаар шэхэндэ дуулдаба. Дэмбэрэнэй гүлгэн нохой моридой хойно хатаржа ябана, харин Юрын нохой манайгаа урдаһаа айһан янзатай гүйжэ ерээ һэн. Александрай лайка ба минии «Вулкан» гойногор ерээд, ехэ эрид хана шэнги үбэр хадын оройдо тооной нэгэ багахан буга байлгаад, саашань табингүй хусалдажа байба. Александр тэрэ эрид хадын хормойһоо 400 метр прицел табяад, трассер һумаар буудажа үзэбэ. Буугай тобшо

ялайса харгы гаргаад нэгэ бага доротобо. Александр прицелээ урагшань түлхижэ хоёр дахин буудажа, бугынгаа хүлынь хуха буудаба. Буга ялтагад гэхэдээ, тэндэһээ халижа гулгаад, нэгэ эрмэгһээ нийдэжэ модоной орой хуха сохижо, гол дээрэ унашаба. Манай тэндэ ошожо харахада арһан туулмаг соо хээтэй шэнгэн юумэн обойжо хэбтэбэ. Тэрэ бугын дүрбэн годонһоо юумэ абаагүйбди. Александр Хүзүүбшын дабаагаар Хонгор уула ороё, Гончиков Бадма Гойногорой хажуугаар даагшым, самсаал байхым гэжэ хэлэгшэ һэн. Маниие дахуулаад Хонгор уула соо геологуудай зунай байрада ошое. Тэндэ байгаад агная гээд, хүтэл өөдэ хуушан самсаал эндэ-тэндэ хаража, хүтэл дээрэ гараа һэмди. Хүтэл дээрэһээ доошоо бууха харгы оложо ядаад, Александрай морёо шэрээд доошоо орожо ябатар, морининь хүлөө алдажа, халтиржа унаад, доошоо гулгажа эхилхэдэнь, Александр ута жолоогоо хуһанда орёожо абаад. Манай моридоо хаяад гүйлдэжэ ерэхэдэ, амяа абажа ядажа, жэмэлжэ

һуугаа бэлэй. Манай уутыс тайлахада, нэгэ уутань мухарижа гол руу орошоо һэн. Бүгтэргынь түргэн тайлажа абаад, эмээлынь абаха аргагүй байхадань, хударгынь хутагаар таһа отолжо, эмээлын мулталһамнай морининь хүл дээрээ бушуу бодоо. Үнөөхи хүр хү сохихо морин бэшэ, ехэ һарихай хобшышаһан морин, һалганажа байгаа бэлэй. Александр тэрэ морёо хараа хараһаар «Үхэхэн өөдэгүй, һарихай адуун байнаш» гэхээр тэндэһээ буужа, ашаа юумээ заһажа, дээшэ үгсэжэ геологуудай база тээшэ зүглөөбди. Зуураа харза гаража ябатараа Александрай морин халтиржа унаад, годоёо шуу татаба. Тиихэдэнь намда ехэ томо ветеринарна бинт ябажа, тэрэ шуурһан годондонь трициллин хээд, боожо үгөөб. Оройдоо бидэ дүрбэн базадаа хүрэжэ, ехэ һайн амаржа хонообди. Базын гэр соо ехэ томо зууха байжа, бидэ томо томо шүүрхи нүүли түлижэ, һүнёо дүүрэн дулаан унтаабди. Тэндэ мориной эдэлсэ һайн байжа, мориднай огто хүдэлөөгүй һэн. Мяхан дураар, шашлык хэжэ эдсэбди.

САНЖАЙЖАП БАНЗАРАКЦАЕВ

Захааминай газар дээгүүр урладаг Зэдэ голой XVI-XX-хи зуун жэлнүүдэй түүхэ, домог. Сэсэн хаанай бэлэдхэл

(Үргэлжсэлэл)

Галсан энэ баруун тэгшэ дээрээ гарая, газараа хайн хаража абая, тиигээд нэрэ үгэе. Шэмэрүүн: Галсанда нэрэ зохёон хэлэгты! Галсан байза, байза гээд «Буурал Түмэгэриин» гол гэжэ нэрлэе. Содбо зүбын аргагүй зүб, малгайгаа абажа хугадаа хабшуулаад, наран тээшэ хараад гурба дахин дохибо. Энэ тэгшээ даба хадань наранай шэнгэхэ зүг руу бууһан ехэ хүнды (жалга) байба. Баһал ангай харгыда ороод доошоо буухадань хүндынь үргэн боложо, амаргүй уужам гол болошобо. Энэ голдо юун гэжэ нэрэ үгэхэмнэйб? Содбо одоо энээндэ «Зээрлиг» хүнды гэжэл нэрлэе. Шэмэрүүн ахатанай нэрэ эгээл зохид байна. Галсан ахалагша саашадаа нэрнүүдые үгэхээс болиё. Би хаанда элидхэл бэшэхэдээ һүүлын «Зээрлиг» гол гэжэл нэрлэжэ бэшэхэб. Шэмэрүүн бодомжотой хүбүүн хадаа тон зүб гэбэ. Гурбан нүхэд

эгээл 30-ан хоногой дүүрэхэ үедэ һэрюун талада байдаг сэсэн хаанай үргөөдэ дүхэжэ ерэбэд. Үндэр газарһаа харахада, түхэрээн томо хэррэм. Тиимэшье байнгүй яахаб. Сэсэн хаан зондоо ехэ хүндэтэй хаан. Пүүлэй үедэ эльгээһэн гурбан хүнүүдэ хүлээдэг болоһон байба. Аяншалагшад 30-ан хоногой ерэхэдэ, Сэсэн хаанай харуулшадаар һахюултай, үргөө гэрээнгээ үндэр шэрээ дээрэ һуһан Сэсэн хаанай урда зогсобод. Хаан анхаралтайгаар шэртэн хараад, хайнаар ябажа ерэбэ гүт? – гэжэ асуугаад, тогооной архи

гар гартань барюулба. Шэмэрүүн баярлаа гэжэ хэлээд уубагүй. Хаан энээндэнь ехэ ханамжатай зан харуулба.

ЭЗЭН ХААНАЙ ҮГЭ

Танай бүтээһэн юумэн минии хубиин хэрэг бэшэ, бүгэдэ халха монголшуудта хэрэгтэй юумэн. Таанарай хараһан үзэхэниие саарһан дээрэ бэшэгдэжэ абтаха. Таанад бүгэдыень хайнаар хэлэжэ үгэхэт. Минии талаһаа үгэхэ юун байхаб гэхэдэ, минии гаргаһан зарлигаар, хэнтэнэй хаана байрлахаб, хэды шэнээн газар уһан хэрэгтээб, тэрээнээ гүйсэд абахат. Албан

түлбэриһөө сүлөөлхэб. «Галсан, ши холо газарта хосорһон шара азаргынгаа түлөө хаанай жасаһаа түлбэри абахаш. Моринойнгоо хосорһон газарта шара азаргынгаа нэрыс үгэһэнтнай мүнхын түүхэ домог болохо». Гэртээ бусажа амарагты. Бултандатнай хайн хайхание хүсэнэб. Гурбан аяншалагшад энгэртээ хээд байһан эрдэниингээ шэмэг ногоон шулуудыс хаанай гарта барюулбад. Хаан баярлаа гэжэ дохёод, хажуудаа байһан ханзадаа хээд, замаглажа хааба. Гурбан нүхэд эзэн хаанайнгаа зөөлэн маягтайгаар угтаһанда баяртайнууд.

Галсанай газар Шэмэрүүниис хүлэжэ, ядажа байһан Сэрэнсүү хүүхэн (басаган) Шэмэрүүнэй хажууда бии боложо, Шэмэрүүндэ дэлхэй дэргэ харагдаагүй юумэс хараһандал адли боложо, зүрхэнэйн сохисо түргэдэбэ. Галсан ахалагша сүлөө гэртээ нүхэдөө оруулжа хоол баривад. – Галсан, Шэмэрүүндэ хандажа, манаар ябалсажа туйлай ехэ туһа хүргэбэш, эрын эрхим хүн гэжэ сэгнэхэ минии уялга мүн, гэжэ үнэн зүрхэнһөөн хайниис

хүсэбэ. 15-ан хоногой үнгэрһэн хойно ерээрэй, хаанай захиралта бии болоод байха ёһотой. Би гурбан үдэр нуужа хаандаа элидхэл бэшэхэмни. Манайдаа амаржа хоноод, үглөө эртүүр ябахаш. Шэмэрүүн: «Одоо баярлаа гэжэ дохибо».

СЭРЭНСҮҮ ШЭМЭРҮҮНИИС УРИБА

Газар гарахадань, Сэрэнсүү хүлэжэ байһанаа Шэмэрүүндэ хандажа: «Минии танилайда ошос, тэндэ хонохобди», – гэжэ дурадхал оруулба.

– Сэрэнсүү бэрхэш, Галсанһаа зүбшөөл абаха ёһотойб, – гэжэ Шэмэрүүн хэлэбэ. Галсан: «Таанадай хубиин хэрэг, намда хамаагүй. Холохон ябажа хоёр гэртээ айлайда ерэбэд. Айлай эзэн эрэ гэрһэн гаража, айлшадыс угтажа абаба. Сэрэнсүү энэ гуай минии нагаса гэжэ хоёр эрэшүүлыс танилдуулба. Гэрэй эзэн Суран гэртэ орохыень Шэмэрүүниис уриба.

Суран гуай Шэмэрүүнһээ ехэл һонин юумэ дуулаха гэхэниинь, Шэмэрүүн эзэн Сэсэн хаанай, таанар энэ ябаһан тухайгаа, ехээр зугаа

болгохогүйт гэхэниис ханаад, бидэ эзэн хаанай даалгаһан юумыс гүйсэд дүүргээбди гэхэһээ ондоо юумэ хэлэнэгүй. Суран энэ сортоотойхон хүбүүн даа гэжэ сэгнэнэ. Сэрэнсүү: «Гуай, минии Шэмэрүүн танайда хоёр хоноод нютагтаа ошоходонь болохо гү? – гэжэ хүхюунээр асууба. Гуай: «Сэрэнсүү угаа зүб бодомжотой юумэ асуубаш. Болохол ёһотой», – гэжэ жабхалантайгаар харюусаба. Шэмэрүүнэй досоо гэрэлтэй болоһон шэнги. Сэрэнсүүдэ Шэмэрүүнтэй үнэн нүхэсэхэ ханаан бии. Шэмэрүүнэй ажабайдалайн харгы замда сугтаа хамта ябалсаха дуратай. Энэ эрэн марьян дэлхэйдэ Шэмэрүүнтэй суг ябаһаа, сэбэр хайханшье, зангааршье, ухаатай сэншье хүн гэжэ тоолоно. Минии түрэхэн, үдэхэн нютагаа хэлгэхэ саг ерээ.

Шэмэрүүндэ Сэрэнсүүс түрүүншье харахадань, мүнөөшье харахадань гоё хайханаар харагдажа, үнэхөөрөө эрдэни сэсэг шэнги. Намда Сэрэнсүүһээ холодохо эрхэ байхагүй. Шэмэрүүн айлай хоёрдохи хүбүүн, Сэрэнсүү айлай гурбадахи үхин. Эдэ хоёр Агууехэ губи талын залуушуул.

Ёһотой һургаал

Мухар-Шэбэрэй аймагһаа гарбалтай промышленностин болон барилгын таһагыг даагша Д.Г. Дашиевта нютагайнь хүбүүд бараалхажа оробо. Бэеэ яһала бардамаар табижа шададаг, бар-бар дуугардаг Доржи Гармаевич нүхэдөө хүндэлхэеэ нэгэ шэл архи графин руу юулэбэ. Ехэл аятай. Орожо ерэнэн хүн ойлгохошьегүй. Айлшад дүтэлөөд, хундагаяа хүнтэрүүлээд, холохоно ошоод һууна.

Редакторай орлогшо, таһагай курактор П.Н. Нимаев энэ үедэ орожо ерэбэ. Хамарайнгаа томо аршуулаар агаар һэбинэ, хүзүүгээ аршана. Халуудан лэ хэбэртэй. Уһан гэжэ һанаад, графинһаа стакан руу шэнгэн бодос юулээд уужархиба. Булта зон амья абахаа болёод, аягүйрхөөд һууба. Агаар доһолхонь гү гэжэ һанамаар байба.

Төөд Пурбожап Нимаевич нэгэ да-

хин эрьелдэжэ хараад, юушье хэлэнгүй гараад ябашаба. Доржи Гармаевич айлшадаа шууд ябуулба. Удангүй телефоной хонхо найрба.

«Ши аба, ши аба», – гэлдээд, Тимофей Нимбуевичынь абаха баатай болобо.

– Ороод ерэгтыл даа, – гэнэн нөөхи даргын захиралта дулдаба.

Зэмэдэ ороошо хоёр ошобод. Пурбожап Нимаевич полоса уншажа һууна, тэдэниие анхарнашьегүй. Дүүргээд, корректорые телефоноор дуудаба, полосагаа дамжуулба.

Тиин гэнтэ һаял обёорһондол асууба:

– Энэ та хоёр юундэ ерээд байнат?

– Ерэгты гээ һэмнайт.

– Зай, ойлгоо гүт? Ошожо, ажалаа хэгты, – гэбэ.

Галина БАЗАРЖАПОВА-ДАШЕЕВА

БУРЯД-ОРОД ТОЛИ

ан: ан-бун в спокойствии; **ан-бун болохо** успокаиваться.

анахай фольк. злой дух.

ан зверь; **ан агнаха** охотиться на зверей.

ангаахай 1) ротозей, разиня; 2) птенец.

ангуушан охотник; **ангууша нохой** охотничья собака.

анхаралтай 1) исполненный внимания, внимательный; 2) стоящий, дос-

тойный внимания; такое, что на него стоит обратить внимание.

анхарха обращать (или принимать во) внимание.

аншан зверовод.

анюулха 1) *допуст.* от аниха велеть закрыть (глаза); 2) *перед.* приканчивать, кончать (убивать, добивать).

анятай закрытый, зажмуренный (о глазах).

С.М. БАБУШКИН «Буряд-ород толи»

Редакциһин хаяг:
671950, Буряд Улас, Закаменск хото,
Ленинэй үйлэ, 42-дохи гэр.
Һарадаа хоёр дахин гарадаг һонин.
Хэһэг 300.
Индекс 59901.
Эмхидхэн байгуулагша:
Захаминай аймагай захиргаан.

Редактор Д.А. Найданова,
суглуулан бүридхэжэ,
алдуунуудыг заһагша, ризограф
дээрэ хэблэгшэ Э.В. Цыдемшилова.
Телефон, факс,
ород газетын редакторай: 4-46-32, 4-30-54
буряд газетын редакторай: 4-30-37
бухгалтерин – 4-31-61.

Хэблэлэй нэгэ халхад хуудан хэмжээтэй.
Толилогһонудта үгтэһэн тоо ба
баримтануудай, хүнэй, шотагай
нэрэнүүдэй зүб бурууда
авторнуудынь харюусалгатай.
Редакциһин хараа үзэл авторнуудай
һанал бодолтой зохилдонги
бэшэ байжа магад.